

Pullats forskning bjuder inte på några nya och revolutionerande tolkningar. Däremot erbjuder denna bok en pietetsfullt utförd beskrivning av hur de stora linjerna inom 1700-talets europeiska kulturhistoria kom till uttryck i en handelsstad i Östersjöregionen. Till exempel avslutas det kapitel som behandlar boendet med konklusionen att "var Revalbon bodde bestämdes av hans förmögenhet, yrke och sociala status" – köpmannaeliten bodde vid Rådhusorget, hantverkarna i sina egna kvarter och de fattiga i stadens utkanter. Det här var den normala sociala topografin i en tidigmodern europeisk stad, men Pullat bjuder läsaren på den kryddad på revalskt vis.

Strukturellt besväras verket av en viss ojämnhet, något som kan bero på att Pullat har en så enorm egen forskningshistoria att ösa ur. I kapitlet som behandlar kläder finns två omfångsrika tabeller angående förekomsten av mans- och kvinnokläder i köpmännens bouppteckningar vilket får läsaren att fundera över varför inte övriga ämneshelheter har försetts med motsvarande tabeller. Inte heller är balansen mellan kapitlen den bästa tänkbara då ett 45-sidigt kapitel åtföljs av ett åttasidigt. Materialet kunde ha grupperats till helheter på ett djärvare sätt: boende, klädsel, mat, inredning, lyx.

Trots dessa invändningar utgör Pullats verk en ståtlig kulmination på en lång karriär. Dess förtjänster ligger framför allt i Pullats förmåga att levandegöra vardagen och 1700-talsborgarens materiella miljö i Reval. Efter att ha läst boken vet jag precis hur jag skulle möblera mina rum, vad jag skulle äta, hur jag skulle klä mig och hurdana böcker jag skulle läsa ifall jag vore en borgare i upplysningstidens Reval. Det är ovanligt att finna så kompetenta forskare som även har den gestaltande talangen att förmå läsaren resa i tiden. Den som inte kan estniska kan ta del av en fjorton sidor lång sammanfattning på tyska som finns i slutet av boken.

Juba-Matti Granqvist

Tore Stubberud, *Jacob Nicolai Wilse (1735–1801): en opplysningsmann* (Rakkestad: Valdisholm forlag, 2016). 250 s.

Jacob Nicolai Wilse, *Skrifter i utvalg*, red. Tore Stubberud (Rakkestad: Valdisholm forlag, 2016). 588+106+154 s.

Presten, vitenskapsmannen og litteraten Jacob Nicolai Wilse ble født i Lemvig i Nord-Jylland og vokste opp ved Limfjorden og i bygdene innenfor. Deretter studerte han i København, hvor han tok embetseksamen i teologi i 1756. Han fulgte også forelesninger i naturvitenskap hos Christian Gottlieb Kratzenstein. Etter embetseksamen førte han en omflakkende tilværelse som huslærer, blant annet bodde han i perioden 1761–63 i den rike trelastbyen Fredrikshald (Halden) i Norge, og 1765–67 i den multikulturelle handelsstaden Fredericia i Jylland. I 1768 tok han magistergraden i filosofi og i 1784 fikk han tittelen ekstraordinær professor. På et tidspunkt så det ut til at han skulle slå følge med en russisk adelig familie til Sankt Petersburg og få et professorat der, men det ble aldri noe av. Isteden ble han, med god hjelp fra sin patron Caspar von Saldern, kalt til prest på Spydeberg i Smaalenene i Norge (dagens Østfold). Her bodde han fra 1768 til 1785, da han flyttet til et fetere kall i nabosognet Edsberg (Eidsberg), hvor han virket frem til sin død i 1801.

I løpet av sin tid i Østfold ble Wilse enkemann to ganger; hans tredje kone overlevde ham og ble sittende igjen med 12 barn og stebarn. Prestegårdene i Spydeberg og Eidsberg var de reneste småbedrifter, hvor en rekke tjenestefolk bodde og arbeidet. Wilse hadde jevnt over et femtitalls mennesker i kosten, folk som hjalp ham å realisere store parkanlegg, med fiskedammer, nyttevekster og lysthus. Hustruene må opplagt ha hatt organisatorisk talent. Den andre i rekken av koner ble da også prisbelønnet av Det kongelige danske Landhusholdningsselskab. Samtidig med at han drev pre-

stegård, skjøttet sin prestejerning og sørget for finansene (han gikk sågar i rettsvist med bønder i nabolaget for å få anerkjent grensene for Spydeberg-gården), var Wilse en særdeles flittig skribent og publisist. I den populære historisk-topografiske sjangeren leverte Wilse omfangsrike verk om henholdsvis Fredericia (1767), Spydeberg (1779) og Eidsberg (1791–96).

Fra sin base på gården Kullebund i Rakkestad, midt i Wilses nærmiljø, har Tore Skullerud nylig gjenuttgitt et utvalg av Wilses skrifter. Han har også skrevet en biografi om sin store helt. *Skrifter i utvalg (SiU)* består av de ovennevnte Spydeberg- og Eidsberg-beskrivelsene, samt et utdrag av Wilses reiseskildringer. De tre tekstene, med upaginerte tillegg, forord og illustrasjoner, fyller over 850 sider. I sitt forord til *SiU* skriver Stubberud at utvalget gjenutgis fordi "det er viktig at leseren selv kan lese Wilses egne bøker". Det meste Wilse utga ligger imidlertid fritt tilgjengelig på nettsidene til Nasjonalbiblioteket og Kongelige Bibliotek, uten at Stubberud nevner dette.

For den utrente leser kan skriftbildet i originalene, som er trykt i fraktur, by på problemer. I *SiU* presenteres Wilses tekster transkribert til latinske bokstaver. Om den første teksten i *SiU*, *Spydeberg Præstegield*, oppgir Stubberud at den "er basert på en utgave fra 1920, som Spydeberg ungdomslag sto bak" (Forord, upag.). I virkeligheten dreier det seg om en ren og skjær faksimile av 1920-utgaven. På Nasjonalbibliotekets hjemmeside finner en også samme utgave, tilsynelatende komplett digitalisert; i *SiU* mangler s. 58. Den andre teksten, *Edsberg Præstegield*, opprinnelig utgitt som en føljetong i *Topographisk Journal for Norge*, er transkribert fra Wilses originalartikler av Lauritz Opstad. Opstads versjon er blitt utgitt to ganger før (av Østfold Historielag, 1963 og av Valdisholm, 1992). Det vi presenteres for i *SiU*, er et uforandret opptrykk av 1963-utgaven, dog med et tillegg i form av et kort rettsdokument som Wilse i sin tid publiserte.

På Nasjonalbibliotekets nettsider ligger Opstads 1963-utgave fritt tilgjengelig. Der kan en også søke i teksten, noe som naturlig nok ikke er mulig i papirversjonen fra 1992/2016. Den tredje teksten i *SiU* er viet Wilses reiser gjennom Smaalenene/Østfold (opprinnelig utgitt på 1790-tallet). Her har Stubberud selv stått for transkripsjonen.

Det er ikke bare det gotiske skriftbildet som kan virke ugjennomtrengelig for den utrente leser. Også fremmede ord og uttrykk, inkludert innslagene av latin, tysk og fransk, byr på utfordringer. På dette punktet gir *SiU* varierende hjelp. Spydeberg-beskrivelsen, den første og desidert lengste teksten i utvalget, er dessverre blottet for ordforklaringer. Opstads versjon av *Edsberg* og Stubberuds versjon av *Reiser* er riktignok utstyrt med sluttkommentarer, men Stubberud har unnlatt å redigere disse sammen til én liste. Det ville ha hjulpet leseren med å holde oversikten, og ville også ha spart papir: for eksempel er nøyaktig samme forklaring av vekt- og måleenheter gjenopptrykt to steder (*SiU*, Edsberg, s. [86]; Spydeberg, s. 147). I en eventuell redigeringsprosess ville Stubberud kanskje ha lagt merke til at *Rudera*, standardbegrepet for ruiner, er blitt korrekt forklart av Opstad (*SiU*, Edsberg, s. 92), men ikke av ham selv, som feiltolker uttrykket "det-te Klosters *Rudera*" til "småstein, rester, 'rusk og rask'" (*SiU*, Spydeberg, s. 149; dette ene eksemplet får være "sat sapienti" – et uttrykk som for øvrig også blir feiltolket av Stubberud samme sted, s. 148).

Biografien *Jacob Nicolai Wilse (1735–1801): En opplysningsmann* er frukten av mange års engasjement. Stubberud har et klart ståsted, nemlig lokalhistorikerens. Samtidig understreker han hele veien hvor tett Wilse var knyttet an til nasjonale og internasjonale strømninger innen vitenskap og politikk, strømninger hvor han selv deltok som vitenskapsutøver og debattant. Wilse ønsket å utfordre gamle og forstokkede tankemønstre, og han bar på mange luftige planer. Ikke bare lobbyerte han for et

norsk universitet samt en egen høyere utdanningsinstitusjon for kvinner, han lanserte også ideen om et grandios *Museum universale*, hvor all kunnskap skulle samles og pleies som en slags kombinasjon av botanisk hage, forsøksgård, laboratorium, *Wunderkammer*, kunstakademi og åsted for gudsdyrkelse og kontemplasjon. Han fulgte med på de franske opplysningsfilosofene og skrev selv dikt på fransk i studietiden. Flere ganger yppet han seg mot sensurmyndigheten. Ett av hans skrifter, en fremtidsvisjon om Spydeberg anno 2000 (*Eftertiiden i Norge*, gjenoppretrykt i *SiU*), ble sågar stanset og beslaglagt. Da ga han seg ikke, men bare reviderte og utvidet skriftet, inntil det slapp igjennom. Merkelappen "opplysningsmann" er dekkende.

Under en reise i Tyskland ble Wilse kjent med Henry Samuel Formey, sekretæren for vitenskapsselskapet i Berlin, universallærd og med et ekstremt bredt kontaktnett. Via Formey fikk Wilse kontakt med astronomen og publisisten Johann Bernoulli III. Til Bernoullis berømte *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen* leverte han en lang rekke tyskspråklige bidrag (disse ble senere utgitt også på dansk, oversatt fra tysk av Wilse selv). Fremfor alt fikk Wilse i Tyskland gjennomslag for et originalt tegnsystem for å beskrive været. Tegnsystemet ble adoptert av *Societas Meteorologica Palatina*, det meteorologiske selskapet i Mannheim, som i perioden 1780–92 samlet inn standardiserte værobservasjoner fra en lang rekke målestasjoner spredd ut over det meste av Europa, og sågar noen utenfor det gamle kontinentet. Fra skandinavisk side tjente de kongelige observatoriene i Stockholm og København som observasjonssteder, samt prestegården i Spydeberg (og senere Eidsberg). Observatørene fikk utdelt kostbare instrumenter, kalibrert i Mannheim, sammen med instruksjoner om å registrere været på tre faste tidspunkt hvert døgn, 365 dager i året. Registreringene ble sirlig ført inn i et skjema, etter Wilses plassøkonomiske vær-symbolsystem. Så ble de innsamlet og trykt i det meteorologiske selskapets årlige rapporter.

Wilses reiser i Østfold, gjenuttatt i *SiU*, var altså langt fra de eneste. Det dreier seg om en liten flik av en lang rad reiseskildringer, som dekker Wilses ekskursjoner opp til Kongsberg i nord og helt ned til Berlin i sør. Wilse skrev dessuten atskillige sider om oppveksten ved Limfjorden, og som nevnt også et eget topografisk verk om Fredericia. Disse sidene ved hans virke er dog mindre vektlagt; i Stubberuds lokalhistoriske optikk er Østfold det viktigste. Med inspirasjon fra John Petter Collett og Odd Arvid Storsveen skriver han en god del om Wilses agitasjon for et norsk universitet mot slutten av 1700-tallet. Stubberud er imidlertid nølende til å lese Wilse som en slags tidlig norsk nasjonalist. Ved å sitere nyere arbeider av blant andre Rasmus Glenthøj og Eivind Tjønneland, forsøker han å åpne opp for et mer helstatlig teoretisk perspektiv. Som biograf kunne han også ha gått empirisk til verks, gjennom å presentere hva Wilse faktisk sier om andre deler av riket enn Østfold/Norge. Et blikk på Fredericia-beskrivelsen fra 1767 viser at han var minst like patriotisk på denne jyske kjøpstadens vegne, og det etter å ha bodd bare to år i byen. Blant annet foreslår Wilse at en "realskole" bør anlegges her. Men han nøyer seg ikke med det: hvor mye bedre ville det ikke vært om hovedstaden kunne flyttes til Fredericia, og slik bli liggende "midt i riket"! (*Fuldständig Beschreibung über Stapel-Staden Fredericia*, København 1767, s. 56, 61, 109–111).

Valdisholm er ikke et akademisk forlag. Korrektoren kunne avgjort vært strammere, i biografien er det små skrivefeil og rot i referansesystemet nærmest på hver eneste side. Oslo og Christiania, Fredrikshald og Halden, Smaalenene og Østfold brukes om hverandre. Noen ganger blir de historiske stedsnavnendringene forklart ved første gangs nevning, andre ganger ikke. Det samme gjelder historiske bipersoner, som enkelte steder omtales som om de var velkjente for leseren, bare for å bli fylldig introdusert noen sider senere. Et forlag med større ressurser ville uten tvil ha luket

ut slike skjønnhetspletter og publisert et mer striglet produkt. Samtidig har den uflidde, lett slentrende stilen sin verdi. Blant annet oppgir Stubberud epost-korrespondanse han har hatt med ulike fagpersoner. En bibliografi over Wilse trykte skrifter har han fått Øivind Berg ved Nasjonalbiblioteket til å utarbeide. I kapitlet om verket *Eftertiiden i Norge* bruker han samme Berg nærmest som eneste kilde. Kapitlet om Wilse som "proto-økolog" kunne ikke ha vært skrevet uten tilgang til et foreløpig upublisert artikkelmanus av Marie-Theres Federhofer. Og så videre. Det ligger en faglig kvalitetssikring i denne måten å arbeide på, en kvalitetssikring man for en bok på et akademisk forlag ville tatt for gitt, men som her utbroderes i detalj for å markere at boka tross alt ikke er et enmannsprodukt. Stubberud byr på mange glimt fra sin arbeidsmetode som denne leseren ikke ville vært foruten. En må også berømme de mange offentlige ansatte forskerne som har bidratt. Deres svar på Stubberuds henvendelser er bevis for at personale ved universiteter, museer og biblioteker tar sitt samfunnsoppdrag alvorlig.

Stubberuds Wilse-presentasjon er stort sett solid. De kontekstualiserende utsynene i biografien er ofte fiffige og uventede, men som regel godt underbygd. Han har orientert seg i faglitteraturen innen en rekke felt. Noen steder halter likevel fremstillingen. Et problem han aldri helt overvinner er hva slags patriot Wilse var, eller hva slags identitetsståsted han hadde (jf. eksemplet fra Fredericia-beskrivelsen, over). Det blir heller aldri forklart hvilket økonomisk kretsløp Wilses publikasjoner inngikk i. En nærmere analyse av dynamikken innen patron-klient-forhold i 1700-tallets vitenskapskultur, og hvordan denne kan ha påvirket måten han ytret seg i ulike verk, ville ha vært klargjørende. Det ville også ha vært nyttig å få utvidet perspektivet noe utover det norske nasjonale. Helstaten var tross alt en enhetlig offentlighet, med dansk som skriftspråk og København som den ubestridte politiske, kul-

turelle og lærdomsbærende metropolen. Wilse's avisartikler, tidsskriftprosjekter og bøker inngikk alle i dette helstatlige kretsløpet. Han skrev med samme innlevelse og varme om sine reiseopplevelser gjennom danske og tyske landskaper som gjennom bygder og byer i Østfold. Stubberud er godt klar over alt dette og holder det på ingen måte skjult. Hans lokalhistoriske, for ikke å si lokalpatriotiske, grunnperspektiv fortjener imidlertid å utfylles med ytterligere analyser fra europeisk, tysk eller aller helst et genuint dansk-norsk, felleskulturelt ståsted. For slike arbeider vil Stubberuds biografi tjene som en kilde til inspirasjon.

Per Pippin Aspaas

Kirsi Vainio-Korhonen, *De frimodiga: Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016). 230 pp.

Helping a child into the world and supporting the woman in labour has always been an important and culturally regulated task at the very heart of any society. However, attitudes towards midwives and their work have varied greatly throughout history, being both appreciative and pejorative, even antagonistic. Finnish historian Kirsi Vainio-Korhonen sets our eyes on this professional group in society in her book *De frimodiga: Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*, first published in Finnish in 2012 as *Ujostelemattomat. Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*.

Kirsi Vainio-Korhonen has a wide interest particularly in women's history and everyday life. Currently holding the professorship of Finnish History at the University of Turku in Finland, Vainio-Korhonen has published many studies on the history of noblewomen in eighteenth- and nineteenth-century Finland and on the work of Finnish goldsmiths, arti-